પ્રકરણ ૫

ઇન્ડિયા અર્થાત ભારત

> ભારતમાં પ્રારંભિક કાળથી જ આધ્યાત્મિક અને સાંસ્કૃતિક એકતા સ્થાપિત થઇ ગઇ હતી જે હિમાલય અને બે સમુદ્ર વચ્ચે આ મહાન માનવતાની જીવંતધારાનો અભિન્ન અંગ બની ગઇ હતી.
>
> - શ્રી અરવિંદ

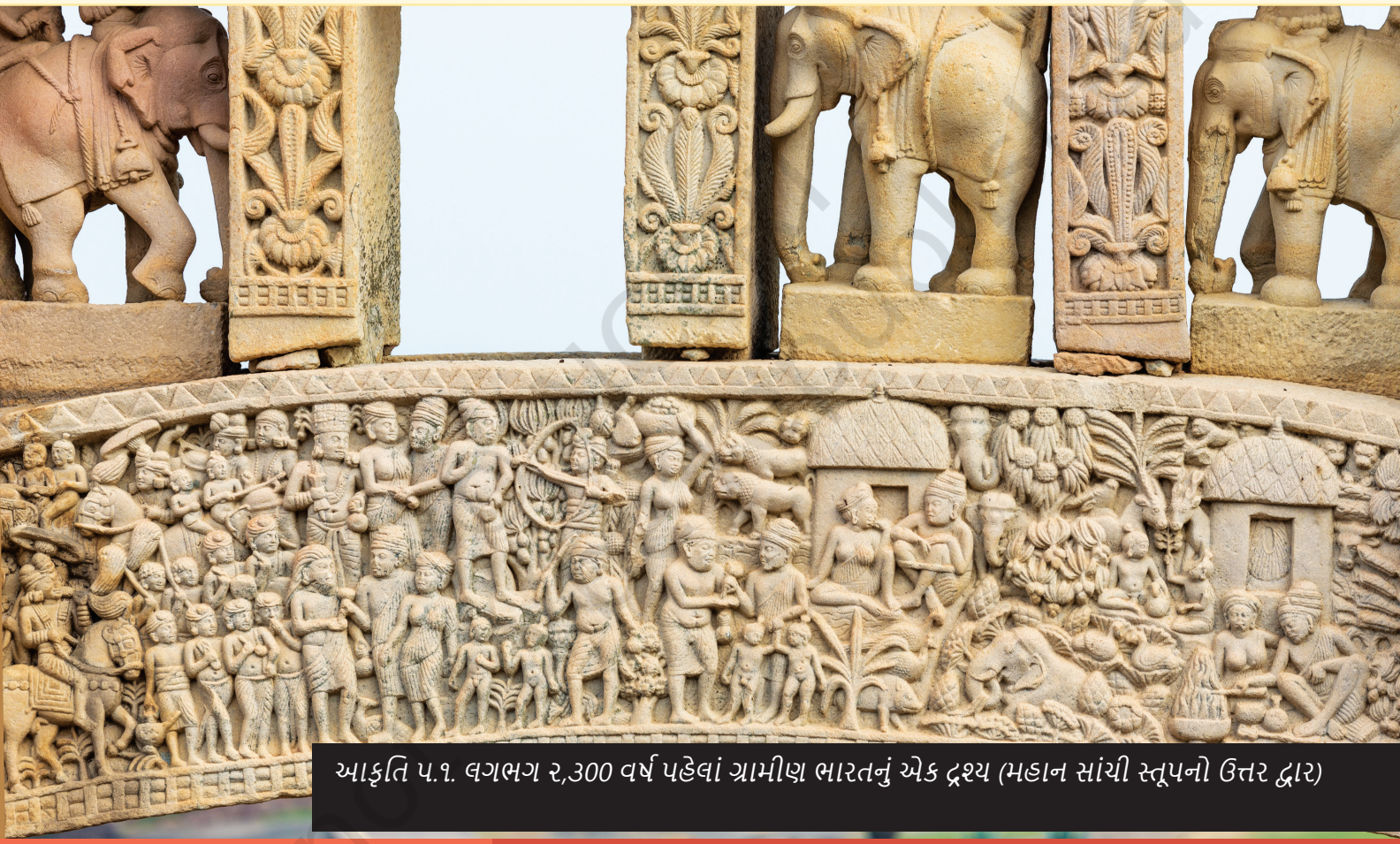

આકૃતિ ૫.૧. લગભગ ૨,૩૦૦ વર્ષ પહેલાં ગ્રામીણ ભારતનું એક દ્રશ્ય (મહાન સાંચી સ્તૂપનો ઉત્તર દ્વાર)

મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો ?

1. આપણે ભારતની વ્યાખ્યા કેવી રીતે કરી શકીએ?
2. હિંદનાં પ્રાચીન નામો કયાં હતાં?

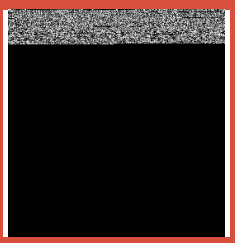

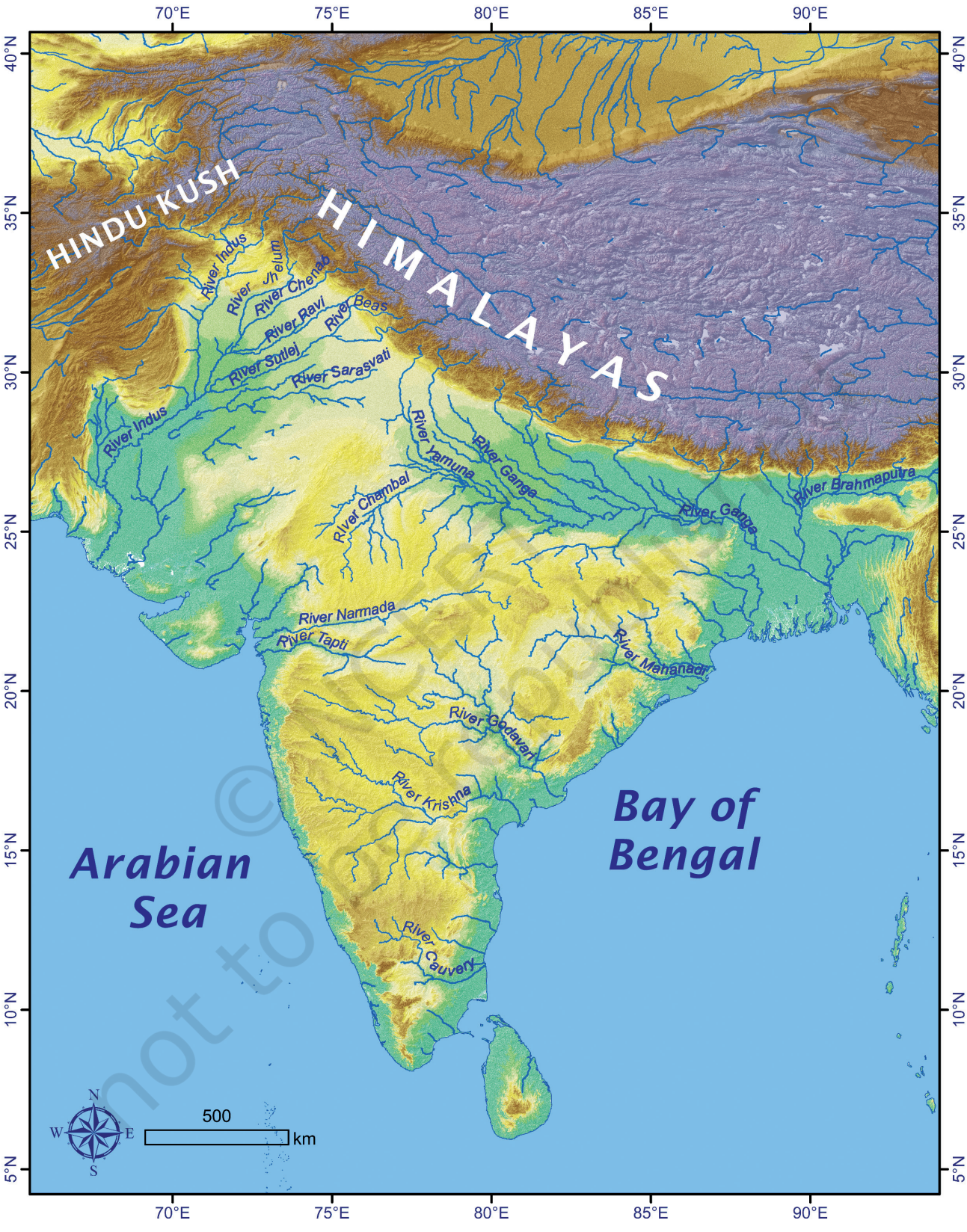

આકૃતિ ૫.૨ ભારતીય ઉપખંડનો એક ભૌતિક નકશો, જેમાં તેની કેટલીક નદીઓ છે.

આજનું ભારત એક આધુનિક રાષ્ટ્ર છે, જેમાં નિર્ધારિત સીમાઓ, રાજ્યો અને જાણીતી વસ્તી છે. જો કે ૫૦૦, ૨,૦૦૦ અથવા ૫,૦૦૦ વર્ષ પહેલાં તે ખૂબ જ અલગ હતું. વિશ્વના આ ભાગને આપણે ઘણીવાર 'ભારતીય ઉપખંડ' કહીએ છીએ. તેના જુદા જુદા નામો છે અને તેની સીમાઓ પણ બદલાતી રહી છે. વિવિધ સ્ત્રોતોમાંથી આપણે ભારતના ભૂતકાળ અને વિકાસ વિશે જાણી શકીએ છીએ. આવો, જાણીએ.

આવો વિચાર કરીએ

પ્રકરણની શરૂઆતમાં ભારતીય ઉપખંડના ભૌતિક નકશાનો વિચાર કરો. તેની કુદરતી સીમાઓ શું છે જે તમે બનાવી શકો છો?

ઇતિહાસમાં, ભારતને તેના રહેવાસીઓ અને વિદેશથી આવેલા મુલાકાતીઓ દ્વારા ઘણા નામોથી બોલાવવામાં આવે છે. આ નામો પ્રવાસીઓ અને યાત્રાળુઓના પ્રાચીન પુસ્તકો, હિસાબો અને શિલાલેખોમાં જોવા મળે છે.

રહેવાસીઓ: જે લોકો કોઈ ચોક્કસ સ્થળે રહે છે.

ભારતીયોએ ભારતનું નામ કેવી રીતે રાખ્યું

ઋગ્વેદ ભારતનો સૌથી જૂનો ગ્રંથ છે. આપણે પ્રકરણ 7 માં જોઈશું કે તે હજારો વર્ષ જૂનું છે. આ લખાણમાં ઉપમહાદ્વીપના ઉત્તર-પશ્ચિમ પ્રદેશનું નામ 'સપ્ત સૈંધવ' એટલે કે 'સાત નદીઓની ભૂમિ' છે. 'સૈંધવ' શબ્દ સિંધુ પરથી આવ્યો છે જેનો અર્થ થાય છે સિંધુ નદી અથવા સામાન્ય રીતે નદી. સમયની સાથે સાથે આપણે સાહિત્યમાં ભારતના અન્ય પ્રદેશોના નામ પણ શોધવાનું શરૂ કરીએ છીએ.

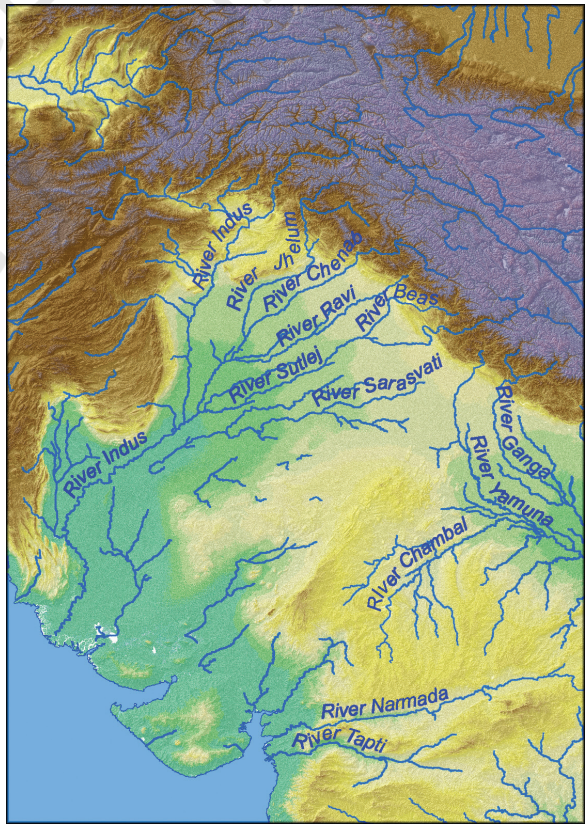

આકૃતિ ૫.૩. ભારતીય ઉપખંડનો ઉત્તરપશ્ચિમ વિસ્તાર

© NCERT not to be republished

મહાભારત એ ભારતના સૌથી પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાંનું એક છે (આપણે તેના વિશે 'આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો અને જ્ઞાન પરંપરાઓ' પ્રકરણમાં વાંચીશું). રસપ્રદ વાત એ છે કે તેમાં ઘણા વિસ્તારોની યાદી આપવામાં આવી છે, જેમ કે – કાશ્મીર (આજનું કાશ્મીર), કુરુક્ષેત્ર (આજે હરિયાણાનો ભાગ), વાંગા (બંગાળનો ભાગ), પ્રાગજ્યોતિષ (આસામનો કેટલોક ભાગ), કચ્છ (આજનું કચ્છ).) અને કેરળ (આશરે આજનું કેરળ) વગેરે.

ચાલો શોધીએ

શું તમે નકશામાં (આકૃતિ પ.૪)માં પૃષ્ઠ ૭૯ પર આપેલા કોઈ પણ ક્ષેત્રના નામ ઓળખો છો? તમે જેના વિશે સાંભળ્યું છે તેની યાદી બનાવો.

સમગ્ર ભારતીય ઉપખંડ માટે આપણને ખરેખર નામ ક્યારે મળ્યું? પ્રાચીન ભારતીય ગ્રંથોને તારીખ આપવાનું મુશ્કેલ હોવાથી, આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવો સરળ નથી. મહાભારતમાં 'ભારતવર્ષ' અને 'જંબુદ્વીપ' શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને સામાન્ય રીતે વિદ્વાનો સહમત છે કે ૨૦૦ બીસીમાં. આ મહાકાવ્ય થોડી સદીઓ પહેલા લખવાનું શરૂ થયું હતું.

પ્રથમ શબ્દ 'ભારતવર્ષ' સમગ્ર ઉપમહાદ્વીપ માટે સ્પષ્ટ રીતે વપરાયો છે અને આ લખાણમાં અસંખ્ય નદીઓ અને લોકોના નામ સામેલ છે. ભારતવર્ષ એટલે 'ભારત' દેશ. 'ભારત' એ નામ છે જેનો પ્રથમ ઉલ્લેખ ઋગ્વેદમાં થયો હતો. ત્યાં તે લોકોના મુખ્ય વૈદિક જૂથનો ઉલ્લેખ કરે છે. પછીના સાહિત્યમાં વિવિધ મહારાજાઓ માટે 'ભારત' નામનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.

બીજા શબ્દ 'જંબુદ્વીપ' નો અર્થ થાય છે 'જામુન વૃક્ષના ફળનો ટાપુ'. તે વાસ્તવમાં ભારતમાં જોવા મળતું એક સામાન્ય વૃક્ષ છે જેને 'જાંબુ વૃક્ષ', 'મલબાર આલુ અથવા જામુનનું વૃક્ષ' વગેરે પણ કહેવામાં આવે છે. જંબુદ્વીપ આગળ ભારતીય ઉપખંડનો પર્યાય બની ગયો.

વાસ્તવમાં આપણને એક ભારતીય સમ્રાટ પાસેથી આ સંદર્ભમાં ખૂબ જ સારો સંકેત મળે છે - તેનું નામ અશોક છે, જેના વિશે આપણે પછી જાણીશું. અત્યારે અમે તેની તારીખ ૨૫૦ બીસીની આસપાસ રાખીએ છીએ. સ્વીકારી શકે છે. જેમ આપણે જોઈશું, તેમણે આપણા માટે ઘણા શિલાલેખો છોડી દીધા છે. તેમાંથી એકમાં તેમણે સમગ્ર ભારતનું વર્ણન કરવા માટે 'જંબુદ્વીપ' નામનો જ ઉપયોગ કર્યો છે. તે સમયે તેમાં આજના બાંગ્લાદેશ, પાકિસ્તાન

© NCERT not to be republished

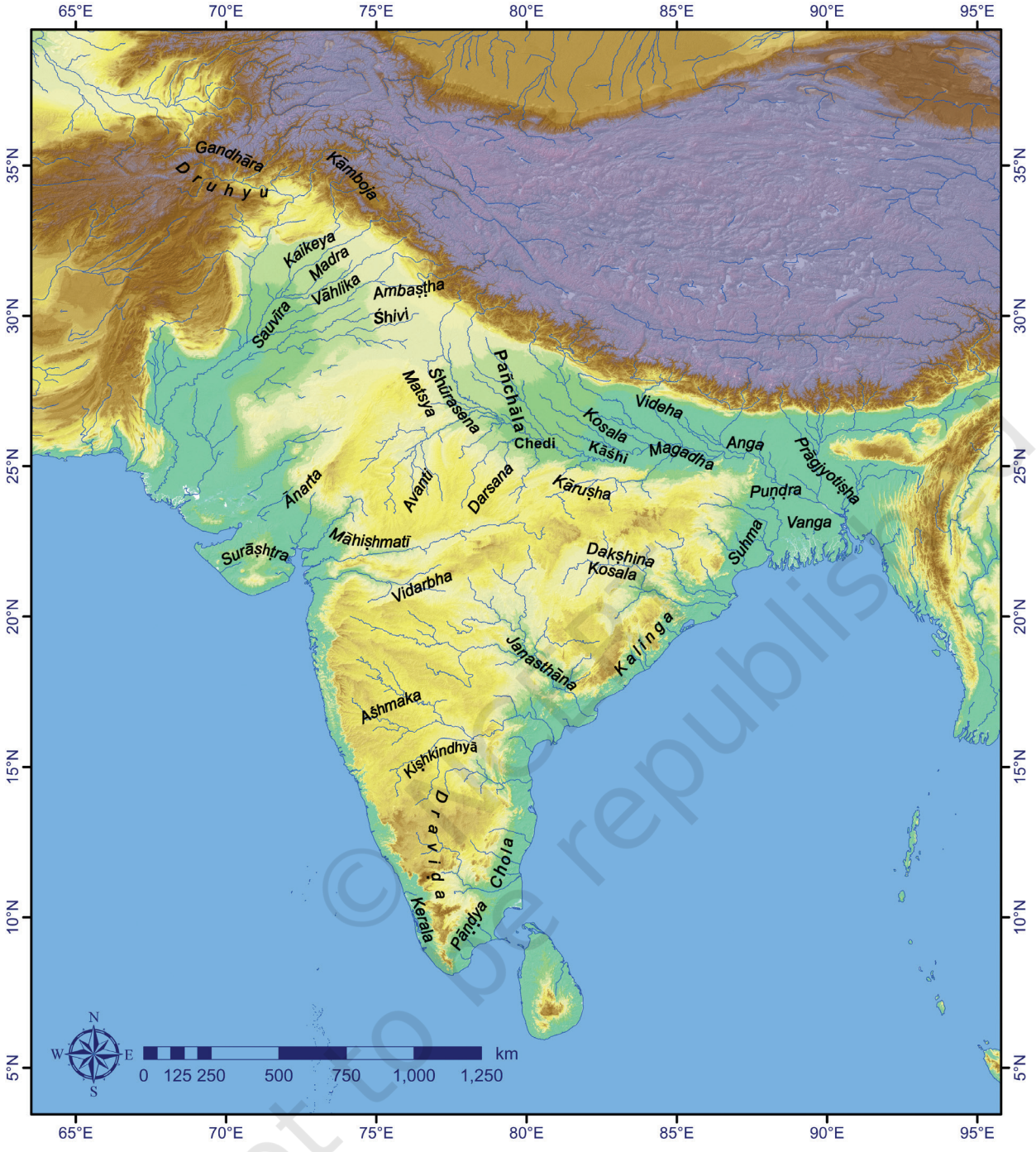

આકૃતિ પ.૪ – મહાભારતમાં સૂચિબદ્ધ કેટલાક પ્રદેશો દર્શાવતો નકશો (ઘણા પ્રદેશોનો ઉલ્લેખ પ્રકરણમાં રાજ્યો તરીકે પણ કરવામાં આવ્યો છે). તમારે આ પ્રદેશોને યાદ રાખવાની જરૂર નથી, પરંતુ તમારે એ નોંધવું જોઈએ કે તેઓ ઉપખંડના સમગ્ર

તેમજ અફઘાનિસ્તાનના ભાગોનો સમાવેશ થતો હતો.

થોડી સદીઓ પછી, ભારતીય ઉપખંડ માટે 'ભારત' નામનો સામાન્ય રીતે

© NCERT not to be republished

ઉપયોગ થવા લાગ્યો. ઉદાહરણ તરીકે, એક પ્રાચીન ગ્રંથ 'વિષ્ણુ પુરાણ'માં આપણે વાંચીએ છીએ:

उत्तरं यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चै दक्षिणं वर्ष तद् भारतं नम...

" જે દેશ સમુદ્રની ઉત્તરે અને બરફીલા પર્વતોની દક્ષિણે આવેલો છે તેને ભારત કહે છે."

'આ નામ 'ભારત' આજના સમયમાં પણ ઉપયોગમાં છે. ઉત્તર ભારતમાં આને સામાન્ય રીતે 'ભારત' લખવામાં આવે છે, જ્યારે દક્ષિણ ભારતમાં સામાન્ય રીતે 'ભારતમ્' લખવામાં આવે છે.

ચાલો વિચારીએ

શું તમે 'હિમાચ્છાદિત પર્વતો'ને ઓળખો છો? શું તમે સમજો છો કે ભારતનું આ સંક્ષિપ્ત વર્ણન સાચું છે?

આ જાણવું રસપ્રદ છે કે ભારત માટે દેશના વિવિધ ભાગોએ એક સમાન વ્યાખ્યા અપનાવી છે. ઉદાહરણ તરીકે, ૨,000 વર્ષ પહેલાં પ્રાચીન તમિલ સાહિત્યની એક કવિતામાં એવા રાજાની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે જેને "દક્ષિણમાં કેપ કમારીથી ઉત્તરમાં મહાન પર્વત સુધી, પૂર્વના મહાસાગરથી પશ્ચિમના મહાસાગર" સુધી જાણવામાં આવતું હતું. 'ઉત્તરમાં મહાન પર્વત'ને હવે તમે ઓળખી શકો છો અને 'કેપ કમારી'ની ઓળખ કરવામાં પણ કોઈ મુશ્કેલી નહી હોવી જોઈએ. આ રીતે લાગતું છે કે પ્રાચીન ભારતીયોએ તેમના ભૂગોળને સારી રીતે ઓળખી લીધું હતું.

© NCERT not to be republished

ધ્યાન રાખો

ભારતીય બંધારણ, જે સૌ પ્રથમ અંગ્રેજીમાં લખાયું હતું, તે શરૂઆતમાં જ 'ભારત, એટલે કે ઈન્ડિયા ' શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. એ જ રીતે, બંધારણના

ચાલો શોધીએ

આકૃતિ ૫.૫ (પૃષ્ઠ ૮૨)માં ભારતના બંધારણના પ્રથમ પાનાના આ પુનઃસર્જનમાં તમે "ઈન્ડિયા તે જ ભારત છે' એ સમજી શકો છો?

હિન્દી સંસ્કરણમાં 'ભારત અર્થાત ઇન્ડિયા' જેવો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

બંધારણ:
એક દસ્તાવેજ જે રાષ્ટ્રના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અને કાયદાઓની જોડણી કરે છે. ભારતીય બંધારણ, જેનો અભ્યાસ ધોરણ-૭ માં કરવામાં આવશે, તે ૧૯૫૦ માં અમલમાં આવ્યું.

વિદેશીઓએ કેવી રીતે ભારત નામ આપ્યું

વિદેશીઓમાં, સૌપ્રથમ પ્રાચીન ઈરાન (ફારસ)ના નિવાસીઓએ 'ભારત'નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. છઠ્ઠી સદી સા.સં.પૂ., એક ફારસી સમ્રાટે સેન્ય અભિયાન શરૂ કર્યું અને સિંધુ નદીના પ્રદેશ, જેને 'સિંધુ' કહેવામાં આવતું હતું, પર નિયંત્રણ મેળવ્યું. તેથી, આ આશ્ચર્યજનક નથી કે તેમના પ્રારંભિક લેખો અને શિલાલેખોમાં ફારસીઓએ ભારતને 'હિંદ', 'હિંદુ' અથવા 'હિંદુ' તરીકે ઓળખાવ્યું, જે તેમની ભાષામાં 'સિંધુ'નું રૂપાંતરણ હતું (ધ્યાન રાખો કે પ્રાચીન ફારસીમાં 'હિંદુ' સંપૂર્ણ રીતે એક ભૂગોલિક શબ્દ છે. અહીં તેને હિંદુ ધર્મથી સંદર્ભિત નથી કરાયું).

આ જ ફારસી સ્ત્રોતોના આધાર પર પ્રાચીન યુનાનીોએ આ પ્રદેશને 'ઇન્ડોઇ' અથવા 'ઇન્ડિકે' નામ આપ્યું હતું. તેમને હિંદુ શબ્દનો પ્રથમ અક્ષર 'હ' કાઢી

સિંધુ → હિંદૂ → ઈન્ડોઈ/ઈન્ડીકે

પ્રાચીન ચીનીઓએ પણ ભારત સાથે વાતચીત કરી હતી. અનેક ગ્રંથોમાં, તેઓ ભારતને 'યિન્તૂ' અથવા 'યિદૂં' તરીકે ઓળખાવે છે. આ શબ્દ પણ મૂળે 'સિંધુ' માંથી આવ્યો છે, જે નીચે મુજબ છે :

સિંધુ → હિંદુ → ઇંદૂ → યિદૂં

© NCERT not to be republished

Part I

The Union and its Territory

Name and territory of the Union.

1. (1) India, that is Bharat, shall be a Union of States.

(2) The States and the territories thereof shall be the States and their territories specified in Parts A, B and C of the First Schedule.

(3) The territory of India shall comprise—

(a) the territories of the States;

(b) the territories specified in Part D of the First Schedule; and

(c) such other territories as may be acquired.

Admission or establishment of new States.

2. Parliament may by law admit into the Union, or establish, new States on such terms and conditions as it thinks fit.

Formation of new States and alteration of areas, boundaries or names of existing States.

3. Parliament may by law —

(a) form a new State by separation of territory from any State or by uniting two or more States or parts of States or by uniting any territory to a part of any State;

(b) increase the area of any State;

(c) diminish the area of any State;

(d) alter the boundaries of any State;

(e) alter the name of any State:

Provided that no Bill for the purpose shall be introduced in either House of Parliament except on the recommendation of the President and unless, where the proposal contained in the Bill affects

1

આકૃતિ પ.પ. ભારતના બંધારણનું પ્રથમ પાનું (સ્ત્રોત: મૂળનું પુનઃમુદ્રણ ભારતનું બંધારણ, સંસ્કૃતિ મંત્રાલય, ભારત સરકાર, ૨000)

ધ્યાન રાખો

જુઆનજેંગ (Xuanzang; પૂર્વમાં તેને હ્વેનસાંગ ઉચ્ચારવામાં આવતું હતું) એ ૭ મી સદી સા.સં.માં ચીનમાંથી ભારતની યાત્રા કરી. તેમણે ભારતના અનેક ભાગોનું પ્રવાસન કર્યું, વિદ્વાનો સાથે મુલાકાત કરી, બૌધ્ધ ગ્રંથો એકત્રિત કર્યા અને ૧૭ વર્ષ પછી ચીન પરત ફરી ગયા. ત્યાં તેમણે સંસ્કૃતમાંથી ચીની ભાષામાં એ પાન્ડુલિપિઓનો અનુવાદ કર્યો જે તેઓ પોતાના સાથે લઇ ગયા હતા. આગળ આવતી સદીઓમાં અનેક ચીની વિદ્વાનો પણ ભારતનું પ્રવાસન કર્યું.

એક અન્ય ચીની શબ્દ 'તિયંઝૂ' 'સિંધુ'માંથી લેવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ આ શબ્દને 'સ્વર્ગતુલ્ય સ્વામી' તરીકે પણ સમજાય શકે છે. આ દર્શાવે છે કે ચીનીઓ માટે બૌધ્ધની જમીન તરીકે ભારતનો કેટલો આદર હતો.

તમે સંભવત: તાજેતરના પરિભાષિક શબ્દ 'હિંદુસ્તાન'થી સારી રીતે પરિચિત હશો, પરંતુ તમે એ જાણતા નહીં હોઇ શકે કે આ શબ્દ આજથી ૧૮,૦૦ વર્ષ પહેલા પહેલો ફારસી શિલાલેખમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. પછી, ભારત પર આક્રમણ કરનારા લોકો એ આ શબ્દનો ઉપયોગ ભારતીય ઉપખંડને વર્ણન કરવા માટે કર્યો.

ચાલો શોધીએ

શું તમે ભારતના ઘણા નામોનું આ કોષ્ટક પૂર્ણ કરી શકો છો?

પર્સિયન	
ગ્રીક	
લેટિન	ભારત
ચાઇનીઝ	
અરેબિક અને પર્સિયન	
અંગ્રેજી	ઈન્ડિયા
ફ્રેન્ચ	ઇન્ડે

© NCERT not to be republished

આપણે આગળ વધીએ તે પહેલાં...

- ભારત એક પ્રાચીન ભૂમિ છે, જેને તેના ઇતિહાસની શ્રેણીમાં ઘણા નામો આપવામાં આવ્યા છે.
- પ્રાચીન ભારતીયોએ આપેલા નામોમાં 'જમ્બૂદ્વીપ' અને 'ભારત' સામેલ છે. પછતાં સમયગાળામાં 'ભારત' શબ્દ વધુ પ્રચલિત થયો. વધુાંશ ભારતીય ભાષાઓમાં આ નામ મળે છે.
- ભારતમાં આવતા વિદેશી આગંતુકો અને આક્રમણકારીઓએ ભારત માટે સિંધુ અથવા સિંધુ નદી આધારિત નામો અપનાવ્યા. આના પરિણામે 'હિંદુ', 'ઇન્ડોઇ' અને અંતે 'ઇન્ડિયા' જેવા નામો બન્યા.

પ્રશ્નો, પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રકલ્પો

1. પ્રકરણની શરૂઆતમાં અવતરણનો અર્થ શું હોઇ શકે તેની ચર્ચા કરો.
2. સાચું કે ખોટું?
   - ઋગ્વેદ ભારતના સમગ્ર ભૂગોળનું વર્ણન કરે છે.
   - વિષ્ણુ પુરાણ સમગ્ર ઉપખંડનું વર્ણન કરે છે.
   - અશોકના સમયમાં, 'જામ્બુદ્વીપ'માં આજે જે ભારત, અફઘાનિસ્તાનના ભાગ બાંગ્લાદેશ અને પાકિસ્તાન છે તેનો સમાવેશ થતો હતો.
   - મહાભારતમાં ઘણા પ્રદેશોની યાદી છે, જેમાં કાશ્મીર, કચ્છ અને કેરળનો સમાવેશ થાય છે.
   - 'હિન્દુસ્તાન' શબ્દ સૌપ્રથમ ૨,૦૦૦ વર્ષ પહેલાં એક ગ્રીક શિલાલેખમાં દેખાયો હતો.
   - પ્રાચીન ફારસી ભાષામાં, 'હિન્દુ' શબ્દ હિન્દુ ધર્મનો ઉલ્લેખ કરે છે.
   - 'ભારત' વિદેશી પ્રવાસીઓ દ્વારા ભારતને આપવામાં આવેલું નામ છે.
3. જો તમારો જન્મ લગભગ ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં થયો હોય અને તમને આપણા દેશનું નામ આપવાની તક મળી હોય તો તમે કયું નામ કે નામો પસંદ કર્યા હશે અને શા માટે? તમારી કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરો!
4. શા માટે લોકો પ્રાચીન સમયમાં વિશ્વના વિવિધ ભાગોમાંથી ભારતની યાત્રા કરતા હતા? આટલી લાંબી મુસાફરી કરવામાં તેમની પ્રેરણા શું હોઇ શકે? (સંકેત: ત્યાં હોઇ શકે છે ૮૪ ઓછામાં ઓછી ચાર કે પાંચ પ્રેરણાઓ)

© NCERT not to be republished